Violeta *UNGUREANU*

RESTRICȚII SEMANTICE PRIVIND TRANSFORMĂRILE DIATEZIALE

Diateza este în prezent cea mai controversată categorie gramaticală a verbului. Discuțiile aprinse în lucrările de lingvistică țin de a) natura specială a categoriei, cu manifestare preponderent sintactică și cu efect pragmatic; b) numărul de termeni opozabili; c) caracterul restrictiv al diatezei, în sensul că, spre deosebire de celelalte categorii gramaticale, care angajează părțile de vorbire în ansamblul lor, diateza nu antrenează toate lexemele aparținând clasei verbului [Bidu-Vrănceanu A. et alii, 2001, p. 174].

În studiile recente diateza este considerată o categorie morfosintactică și pragmatică. Din punct de vedere sintactic, diateza exprimă relația *subiect – proces – obiect*, vizând argumentele antrenate în relația verb – agent – pacient. Din punct de vedere pragmatic, diateza realizează o deplasare a interesului comunicativ de la un protagonist al procesului spre altul sau spre procesul însuși, fără referire la vreunul din protagoniștii lui. Deci la definirea diatezei trebuie ținut cont de nivelul comunicativ-pragmatic al enunțului și, implicit, de intenția comunicativă a emițătorului. În funcție de constituentul pe care vorbitorul vrea să-l pună în centrul comunicării – unul dintre cei doi protagoniști sau procesul însuși –, lingvistul Ion Bărbuță distinge în limba română trei construcții diateziale posibile. Acestea pot avea în calitate de centru predicativ un verb la una din cele trei forme de diateză: diateza activă (marca zero), diateza pasivă (*a fi* + participiu) și diateza medio-pasivă (*se* + verb). Diateza activă este un mijloc de reliefare a participantului dinamic: *Columb a descoperit America.* Diateza pasivă pune în centrul atenției participantul nedinamic, pasiv: *America este descoperită de Columb.* Diateza medio-pasivă concentrează atenția asupra desfășurării acțiunii, adică asupra procesului însuși: *În anul 1492 se descoperă America* [Bărbuță, 1998, p. 65; 2002, p. 88].

Alte aspecte importante din studiile de specialitate se referă la numărul formelor diateziale și marcarea diatezei. În gramaticile românești numărul de forme diateziale variază de

BDD-A20671 © 2008 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:17:09 UTC)

la două, în *Gramatica pentru toți* de Mioara Avram, până la șase, la Dumitru Irimia [Irimia, p. 196-208]. O soluție bine argumentată în această problemă oferă ediția academică a *Gramaticii limbii române* unde se atestează existența a trei forme diateziale: diateza activă, diateza pasivă și diateza impersonală [*Gramatica limbii române*, 2005, p. 480]. Marcarea diatezei, deosebită de cea a altor categorii gramaticale, se realizează astfel: prin marca zero, dacă e activă, prin auxiliarul *a fi + participiu,* în cazul celei pasive, și prin *se + verb,* la diateza impersonală. Astfel, conform *Dicționarului de științe ale limbii* „Marcarea diatezei a cunoscut, din punct de vedere istoric, o trecere de la marcarea predominant sintetică, din latină, spre cea exclusiv analitică, din limbile romanice: cu auxiliar pasiv sau clitic reflexiv" [Bidu-Vrănceanu A. et alii, 2001, 174]. După cum se poate lesne observa, doar verbele tranzitive directe și cele reflexive obiective pot avea mărci diateziale.

Caracterul restrictiv al diatezei presupune faptul că nu toate verbele limbii române pot forma opoziții diateziale nici măcar la două dintre formele categoriei diatezei (activă și pasivă). Verbele cu cele mai productive transformări diateziale sunt verbele tranzitive-directe. Urmează verbele tranzitive-reflexive. Verbele intranzitive, a căror structură actanțială nu implică un al doilea participant al procesului, nu admit transformarea pasivă. De aceea ele rămân doar cu o formă diatezială exprimată – cea activă, nemarcată, verbele intranzitive fiind considerate, de fapt, în afara categoriei de diateză.

Așadar, forma de conjugare diatezială a verbului depinde de structura actanțială a acestuia și, mai ales, de specificul funcțional al participanților sau al protagoniștilor procesului. Pentru ca verbul să poată fi conjugat și la diateza activă, și la cea pasivă e nevoie ca structura sa actanțială să includă doi actanți, dintre care unul să îndeplinească funcția de realizator al acțiunii, iar celălalt – funcția de obiect, de acel care suferă efectele acțiunii. În lucrările de specialitate sunt identificate cinci clase de verbe având la bază acest criteriu structural-actanțial:

- Verbe *tranzitive-directe* (care desemnează procese înfăptuite de un participant activ și care se extind asupra unui obiect diferit de subiect): *a săpa* (o fântână), *a construi* (o casă), *a constitui* (o comisie);
- Verbe *tranzitive-reflexive* (care desemnează procese înfăptuite de un actant asupra sa): *a se îmbrăca, a se spăla, a se lăuda;*
- Verbe *tranzitive-reciproce* (care desemnează procese înfăptuite concomitent ori succesiv de doi sau mai mulți actanți unul asupra celuilalt): *a se ajuta, a se respecta, a se saluta;*
- Verbe *intranzitive* (care desemnează procese înfăptuite de un singur participant, limitând acțiunea la sfera subiectului): *a merge, a ajunge, a alerga;*
- Verbe *impersonale* (care desemnează procese ce nu implică niciun participant): *a ploua, a ninge* [Bărbuță, 2002, p. 78-79]. Dintre acestea doar prima clasă se pretează la o conjugare activ/pasivă, întrunind toate condițiile necesare unei atari transformări, cu unele restricții.

O mare importanță pentru conjugarea verbelor la diateza pasivă o are semnificația participiului. Astfel, după sensul lor, participiile românești se împart în următoarele clase:

BDD-A20671 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:17:09 UTC)

1. **Participii pasive trecute**, care se formează de la verbele tranzitive nondurative (un număr considerabil): *pachet sigilat, rezultat obținut, fenomen descoperit, vas spart, animal omorât, infractor prins, candidat ales, rochie ruptă, par frânt, hârtie perforată, covoare scuturate, fire încâlcite, cafea băută, păr ondulat, dată fixată, student admis, document cerut, cântec cântat, copil lăudat, preț propus* etc.

2. **Participii pasive prezente**, care se formează de la verbele tranzitive durative: *infractor urmărit, soluție căutată, tratament urmat, depozit păzit, copil alintat, om stimat, profesoară iubită, femeie admirată, carte solicitată* etc.

3. **Participii active trecute și prezente**, care se formează de la verbe intranzitive și de la unele verbe tranzitive, *livadă înflorită, copil răcit, scrisoare venită, animale moarte, viață trăită, bărbat băut, om citit, candidat menajat, om încărunțit, călători grăbiți, pacienți răbdători, copii educați, interlocutor convins, câine turbat* etc. [Avram, p. 214-215; Bărbuță, 1998, p. 107].

Este de menționat faptul că, spre deosebire de participiile prezente în formele verbale la diateza activă, care sunt invariabile, participiile din cadrul diatezei pasive sunt variabile, combinându-se cu un morfem de gen și număr. Cu alte cuvinte, în cadrul diatezei pasive, participiul are un specific funcțional foarte apropiat de cel al adjectivelor, însă din punct de vedere lexical și semantic ele reprezintă caracteristicile gramaticale ale verbelor din a căror paradigmă fac parte. Astfel, participiile formate de la verbele tranzitive, deși dispun de flexiune după gen, număr și caz, ca și adjectivul, rămân în sfera semantică și gramaticală a verbului, prezentând acțiunea dinamic și având expansiuni specifice verbului. Am putea prezenta câteva exemple concludente în care lexemele cu aceeași formă sunt percepute o dată ca adjective și a doua oară ca participii verbale: *om simțit (educat, cu bun simț)* și *lovitură simțită; bărbat legat (solid, robust)* și *câine legat, ochi căzuți (înfundați)*și *pari căzuți; om învățat (cunoscător)* și *temă învățată* etc.

Participiile formate de la verbele intranzitive devin mai des participii adjectivizate decât cele formate de la verbele tranzitive. Participiul *îmbătrânit* și adjectivul *bătrân* pot fi distribuite în același context: *om îmbătrânit / bătrân,* deoarece starea exprimată de verbul intranzitiv *a îmbătrâni* și însușirea exprimată de adjectivul *bătrân* sunt într-un fel sau altul permanente, inerente subiectului. Or, o atare apropiere semantică nu există între participiul unui verb tranzitiv și un adjectiv. De exemplu, în contextele: *fereastră deschisă* și *culoare deschisă* nu se poate pune semnul de egalitate între cele două omonime, deoarece distribuția lor contextuală este diferită. În *fereastră deschisă* participiul „conservă" acțiunea verbală dinamică și se poate ușor reconstitui construcția activă *Vântul deschide fereastra* și cea pasivă *Fereastra este deschisă de vânt.* În *culoare deschisă* nu este vorba de o acțiune, ci de o însușire, care este permanentă și statică.

Revenind la problema restricțiilor semantice în cadrul transformărilor diateziale, am putea prezenta două situații în care transformarea pasivă eșuează:

- imposibilitatea verbului de a exprima opoziția activ / pasiv;
- neadmiterea de către construcția activă a construcției pasive [Bărbuță, 2002, p. 93]

BDD-A20671 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:17:09 UTC)

În primul caz e vorba de patru din cele cinci clase sintagmatice de verbe despre care am vorbit mai sus: tranzitive-reflexive, tranzitive-reciproce, intranzitive şi impersonale. Deoarece aceste clase nu ţin nemijlocit de tema cercetării noastre, nu le vom lua în discuţie. Vom releva doar ideea că în primele două construcţii transformarea pasivă este în principiu posibilă, deoarece ele semnifică acţiuni orientate şi deci pot fi tratate ca acţiuni suportate de obiect. Dat fiind faptul, însă, că subiectul şi obiectul acestor construcţii este reprezentat prin unul şi acelaşi participant, cauza neadmiterii transformării pasive în acest caz rezidă în „specificul referenţial al actanţilor implicaţi. (...) subiectul şi obiectul se caracterizează prin identitate referenţială, adică în realitate celor două roluri le corespunde un singur participant, care apare în ipostază dublă: de agent şi de pacient al propriei activităţi" [Bărbuţă, 2002, p. 94].

În cel de al doilea caz, deşi structura actanţială a clasei verbelor tranzitive-directe îndeplineşte toate condiţiile necesare unei transformări pasive (are doi participanţi, unul dinamic, agentul, şi unul nedinamic, pacientul; acţiunea este orientată şi se răsfrânge asupra obiectului), nu toate verbele admit pasivizarea, restricţiile fiind de ordin semantic. Nu se pretează transformării următoarele subclase de verbe:

- verbe care exprimă diferite tipuri de relaţii (a avea, a poseda, a conţine, a comporta, a costa, a necesita etc.);
- verbe ale percepţiei senzoriale (a simţi, a durea, a îndura, a îngâmfa, a frige, a răbda, a mânca, a ustura etc.).
- verbe cu complement direct intern (a dormi, a trăi, a visa) [Bărbuţă, 2002, p. 95]

Gabriela Pană Dindelegan include printre verbele care nu admit pasivizarea şi nonagentivele, înţelegând prin acestea verbe care nu admit, în poziţia subiectului, categoria semantică a „agentului" (*Mă doare capul*), iar Maria Manoliu Manea consideră că pasivizarea este blocată „dacă relaţia dintre participanţi nu este de natură dinamică" [Manoliu Manea, 1993, p. 37].

Este interesant de menţionat că nicio clasă nu ilustrează imposibilitatea transformării pasive în întregime. Unele clase nu conţin decât unul sau două verbe care nu pot fi conjugate la diateza pasivă. Astfel, în grupul verbelor echivalenţei / nonechivalenţei, sunt clasate următoarele verbe tranzitive: *a cântări, a confrunta, a conţine, a costa, a cumula, a cuprinde, a depăşi, a domina, a dubla, a egala, a încadra, a include, a identifica, a îngloba, a înlocui, a întrece, a nivela, a număra, a preţui, a suplini, a substitui, a totaliza* etc. Dintre acestea nu admit transformarea pasivă doar şase verbe, şi anume: *a conţine, a costa, a cumula, a cuprinde, a domina* şi *a totaliza.* De exemplu, *Vânzătorul cântăreşte marfa – Marfa este cântărită de vânzător* şi *Apa conţine clor – *Clorul este conţinut de apă, Sportivul egalează scorul – Scorul este egalat de sportiv* şi *Ion cumulează două funcţii – *Două funcţii sunt cumulate de Ion.*

În grupul verbelor care indică relaţia de posesie majoritatea impune restricţii la pasivizare: *a avea, a poseda, a deţine, a dispune* (sensul tranzitiv): *Businessmanii au mulţi bani → *Banii sunt avuţi de businessmani. Unii copii posedă şi limba germană → *Şi limba germană este posedată de copii. Prietenul meu deţine multe acţiuni la Banca Socială → *Acţiunile sunt deţinute de prietenul meu. Patronul a*

BDD-A20671 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:17:09 UTC)

*dispus angajarea mea la postul de contabil-șef → *Angajarea mea a fost dispusă de patron.* Din șirul acestor verbe doar verbul *a stăpâni* admite pasivizarea: *Domnul Pâslaru stăpânește o gospodărie mare → Gospodăria este stăpânită de domnul Pâslaru.*

Transformarea este blocată și în cazul grupului de verbe ale voinței: *a cuteza, a îndrăzni, a binevoi, a putea, a vrea.* Unii cercetători includ aici și verbul *a părea.* În majoritatea cazurilor ele se actualizează ca auxiliare de modalitate. De exemplu, *a vrea* se construiește cu un nominal: *Ea vrea apă* și cu o subordonată introdusă prin conjuncția *să: Ea vrea să bea apă.* Imposibilitatea pasivizării este evidentă.

Nu permit conjugarea la diateza pasivă nici verbele percepției senzoriale *a simți, a durea, a îndura, a frige, a răbda, a ridica, a ustura.* În contextele formate cu asemenea verbe subiectul denumește o ființă umană, iar complementul direct indică o parte a corpului, un obiect de îmbrăcăminte sau o caracteristică psihică, morală, intelectuală: *Ion a simțit o durere în spate. Unii oameni îndură foame. Mulți nu pot răbda batjocura.* Aici sunt clasate și construcțiile cu așa-numitul subiect logic, un participant nonagentiv, numit și „experimentator" [Pană Dindelegan, 1992, p. 108 și 112]: *Mă doare capul. Mă frige stomacul. Mă ustură rana,* dar și structurile în care cel de-al doilea protagonist este un participant pasiv ce suportă efectele unei acțiuni care nu este înfăptuită de întreg, ci de o forță din afară: *Mama și-a tăiat degetul. Copilul și-a zdrelit genunchiul. Ion și-a scrântit piciorul. Eu mi-am luxat mâna dreaptă* etc. [Bărbuță, 2002, p. 98].

Gradul minim de mobilitate a procesului desemnat de verb constituie cauza blocării transformării pasive și la verbele cu complement intern: *Ei au trăit o viață lungă. Am visat un vis frumos. A dormit un somn adânc la aer liber.* Complementul direct al acestor verbe nu exprimă un obiect / participant afectat, nu are un corelativ referențial, ci reproduce sensul subiectului, făcând parte din sfera semantică a acestuia, iar verbele în cauză exprimă, de fapt, stări, nu acțiuni.

BIBLIOGRAFIE

1. Mioara Avram, *Gramatica pentru toți,* ediția a II-a, Editura Umanitas, București, 1997.

2. Ion Bărbuță, *Transformările diateziale în limba română: posibilități de aplicare și restricții* // „Revistă de Lingvistică și Știință Literară", 1998, nr. 1, p. 64-74.

3. Ion Bărbuță, *Semnificația lexicală și categoriile gramaticale ale cuvintelor în limba română,* Chișinău, CE U.S.M., 2002.

4. A. Bidu-Vrănceanu, C. Călărașu, L. Ionescu-Ruxandoiu, M. Mancaș, G. Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii,* Editura Nemira, București, 2001.

5. *Gramatica limbii române*, I, Cuvântul, Editura Academiei Române, București, 2005.

6. Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române,* Editura Polirom, Iași, 1997

7. Dana Manea, *Considerații asupra verbelor fals tranzitive* // „Studii și cercetări lingvistice", 1990, nr. 4, p. 333-339.

8. M. Manoliu Manea, *Gramatică, pragmatică și discurs,* Editura Litera, București, 1993.

9. G. Pană Dindelegan, *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte cu forme gramaticale cu dublă natură,* Tipografia Universității din București, București, 1992.

BDD-A20671 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:17:09 UTC)